

УДК 657

Курліщук І.Б., здобувач

Луцький національний технічний університет

НЕОБХІДНІСТЬ ОЦІНКИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ У КОНТЕСТІ ЗРОСТАННЯ ЇХ ПИТОМОЇ ВАГИ У СУКУПНИХ ВИТРАТАХ ПІДПРИЄМСТВА

У рамках статті вказано на основні причини зростання частки трансакційних витрат у сукупних витратах підприємств та економіки в цілому. Визначено необхідність пошуку шляхів їх оцінки та зауважено на основних складнощах даного процесу.

Ключові слова: трансакція, витрати, трансакційні витрати, оцінка, інституціоналізм

Kyrlishchuk I.

NEED TO ASSESS THE TRANSACTION COSTS IN THE CONTEST INCREASE THEIR SHARE IN TOTAL EXPENDITURES GROUP

Under article are the main reasons for increase in the share of transaction costs in total costs of enterprises and the economy as a whole. Definitely need to find ways to score and comments on the major difficulties of this process.

Keywords: transaction, expenses, transaction costs, valuation, institutionalism.

Курлищук И.Б.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОЦЕНКИ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК В КОНТЕКСТЕ РОСТА ИХ УДЕЛЬНОГО ВЕСА В СОВОКУПНЫХ ЗАТРАТАХ ПРЕДПРИЯТИЯ

В рамках статьи указано на основные причины роста доли трансакционных издержек в совокупных расходах предприятий и экономики в целом. Определена необходимость поиска путей их оценки и отмечено на основных сложностях данного процесса.

Ключевые слова: трансакция, расходы, трансакционные издержки, оценка, институционализм.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Побудова в Україні інституційної моделі розвитку активізувала негативні прояви

Курліщук І.Б.

перехідного періоду - тінізація бізнесу, зростання бандитизму та рейдерства, руйнування свідомості суспільства, посилення опортунізму учасників ринкових відносин та ін. Така ситуація, спонукає власників та керівників до пошуку оптимально ефективних методів ведення бізнесу та впровадження новітніх концепцій управління процесами, зокрема і управління витратами, у тому числі - трансакційними.

Величина і роль трансакційних витрат у сучасному суспільстві надто суттєва. Дослідження свідчать, що трансакційний сектор економіки становить від 50 до 70%, причому величина його постійно зростає. Водночас частка трансакційних витрат у сукупних витратах фірми дорівнює від 1,5 до 15 %, проте у перехідних економіках, вона може значно зростати [7]

Різниця між витратами трансакційного сектора в цілому і трансакційними витратами фірми зокрема, дає змогу оцінити економію за рахунок виникнення фірми як інституту в суспільстві. Ця величина становить майже 50 %. Унаслідок створення фірми, з'являється економія на загальних витратах шляхом перетворення трансформаційних витрат незалежних агентів на відкритому ринку у внутрішньофірмові. [7]

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теорія, заснована Р. Коузом, у сучасному розумінні більш диференційовано розкриває суть категорії трансакційних витрат, при цьому прямуючи від вузьких визначень до широких, що підкреслюють їх інституційну природу. Еволюція теорії трансакційних витрат знайшла своє відображення в працях таких відомих зарубіжних вчених-економістів, як Д. Алєн, А. Алчїан, О.Е. Вільямсон, Дж. Коммонс, Г.Б. Клейнер, К. Менар, Р. Метхювса Д. Норт, Е. Сото, Дж. Стїглєра, Дж. Уоллїс, Т.Фїшер, Э.С Хєндриксен та їнших.

З розвитком ринкових відносин в Україні поступово зростає їнтерес сучасних науковцїв (С.І.Архїєрєєва, О.П.Власєнко, Р.І.Капєлюшнїкова, Г.Г. Кїрейцева, Семеновї Т.В., Чухна А.А. Шєпєленко О.В. та їнших) до з'ясування природи подїбних витрат, їх поведїнки, можливостей їдентифїкацїї, визнання та оцїнки, можливостей управління ними, хоча бїльшїсть досліджень здїйснювалася в межах економічної теорїї.

Цїлї статтї. У рамках даної статтї відслїдковано основнї тенденцїї зростання тансакцїйних витрат та вказано на необхїднїсть вибору методу їх оцїнки.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів. Недосконалі ринкові механізми та непослідовність державного регулювання в Україні стали фактором різкого зростання рівня трансакційних витрат. Семенова Т.В. виділяє декілька причин, що пояснюють зростання трансакційних витрат в Україні та інших країнах постсоціалістичного простору:

1. Інституціональна реформа 90 – х років, що обумовила переведення витрат неефективного розподілу ресурсів, що були властиві плановій економіці, у форму явних трансакційних витрат. Це насамперед витрати пов'язані із необхідністю адаптації підприємств до ринкового середовища, зниженням обсягу випуску продукції, а отже змінних витрат, що збільшують частку постійних у загальних витратах підприємства, зростанням витрат, пов'язаних з нерозвиненістю інфраструктури при зростанні навантажень на інфраструктурні мережі, появою витрат пов'язаних із приватизацією (прямих і непрямих).

2. Низький рівень специфікації прав власності. Дані витрати представлені витратами на специфікацію та захист прав власності та неефективним їх розподілом.

3. Рентні деформації трансакційних витрат. Автор пов'язує дані витрати із використанням монопольного положення, або одержанням доступу до урядових субсидій, на відміну до прагнення в ринковій економіці до отримання прибутку в умовах конкуренції.

4. Невисокий рівень довіри й обов'язковості партнерів. Витрати опортуністичної поведінки, витрати на пошук та перевірку інформації про контрагентів, витрати на моніторинг угод, захист прав, пов'язаних з виконанням договорів, судові витрати, тощо [5; с.6-7]

Дослідження свідчать про те, що трансакційні витрати зростають у тих країнах, які здійснюють перехід до ринкової економіки та керуються недосконалим законодавством, заангажованою та непрозорою інформацією. В Україні, високий рівень подібних витрат обумовлений і тим, що й досі не відпрацьований механізм взаємодії органів державної влади та суб'єктів підприємництва.

У своїй праці Шепеленко О.В. зауважила, що нашій державі питому вагу займають непродуктивні трансакційні витрати, тобто витрати, які вимушені нести економічні агенти для подолання різних штучно створених бар'єрів – економічних, адміністративних та ін.. [8; с.159]

Автор зазначає, що основними факторами зростання трансакційних витрат підприємств з позиції розрахункових відносин є:

- Порушення розрахунково – платіжної дисципліни підприємств, зокрема заборгованість держави перед суб'єктами господарювання.
- Використання в міжнародних контрактах інструментів толлінгу, клірингу, бартеру, завищення або заниження цін.
- Надмірна відкритість національної економіки.
- Нерозвиненість ринкових інститутів та інституцій в Україні.
- Недосконалість інституційної структури.
- Прорахунки у бюджетній та інвестиційній політиці.
- Недолік оборотного капіталу в підприємств.
- Підвищення витрат, які пов'язані із обслуговуванням податків та зборів
- Використання грошових сурогатів в процесі здійснення розрахунків
- Широке поширення банківських пластикових карток при реалізації проектів щодо заробітної плати [9; с. 209]

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» умовою визнання активів, зобов'язань, капіталу, доходів та витрат є їх достовірна оцінка.

Оцінка – це процес вираження господарських цінностей в грошовій формі.

За визначенням вчених Е.С. Хендріксена оцінка – це процес присвоєння грошових показників об'єктам обліку або елементам діяльності фірми.[6; с.327]

Вказуючи на складнощі вимірювання трансакційних витрат професор Г.Г. Кірейцев зауважив: «категорія «трансакційні витрати» є абстракцією реальних економічних відносин між людьми та підприємницькими структурами з приводу застосування алгоритмів, що постійно ускладнюються, процедур організації виробництва та обміну, тобто процедур трансакцій, під якими розуміють зміни прав власності і свобод. Тому важливішою передумовою гармонізації таких відносин, як і раціонального управління ними, є всебічне уявлення про якісні характеристики трансакційних витрат та знання закономірностей формування кількісних їх параметрів» [2, с. 186].

Порядок відображення в обліку витрат регламентується положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», відповідно до якого визнання витрат здійснюється у такій

послідовності:

- витрати відображаються в бухгалтерському обліку одночасно зі зменшенням активів або збільшенням зобов'язань;

- витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені;

- витрати визнаються витратами певного періоду одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені;

- витрати, які неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені;

- якщо актив забезпечує одержання економічних вигод протягом кількох звітних періодів, то витрати визнаються шляхом систематичного розподілу його вартості (наприклад, у вигляді амортизації) між відповідними звітними періодами.

Не визнаються витратами:

- платежі за договорами комісії, агентськими угодами та іншими аналогічними договорами на користь комітента, принципала тощо;

- попередня (авансова) оплата запасів, робіт, послуг;

- погашення одержаних позик;

- витрати, які відображаються зменшенням власного капіталу відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку;

- інші зменшення активів або збільшення зобов'язань, що не відповідають ознакам, визнання витрат [4].

Власенко О.П. вважає, що для оцінки та аналізу трансакційних витрат підприємства необхідно дослідити етапи економічного обміну. Автор умовно розділяє його на три етапи: пошук зацікавлених осіб, їх взаємодія та підрахунок результатів здійснення трансакції. Якщо провести кваліфікований моніторинг ринкової ситуації, оцінити репутацію потенційних партнерів, продумати та чітко зафіксувати всі домовленості юридично, то можна уникнути подальших опортуністичних наслідків і зменшити ризик виникнення трансакційних втрат. Науковець стверджує, що трансакційні витрати формуються внаслідок взаємодії з елементами мікросередовища, і припускає, що їх рівень та структура залежать від ступеня економічної адаптації підприємства, володіння інформацією про бізнес-оточення та юридичного забезпечення контрактних домовленостей [2; с. 74].

Крім цього, Власенко О.В. зауважила, що основою формування інформації про витрати на підприємстві є дані бухгалтерського обліку. Аналіз національних положень стандартів бухгалтерського обліку дозволяє стверджувати, що трансакційні витрати мікроекономічного походження обмежено відображаються в системі бухгалтерського обліку, що вимагає використання інших джерел інформації. Тому автор, при оцінці трансакційних витрат, вважає доцільним, здійснення анкетного опитування керівників підприємств та використання методу експертних оцінок [2; с. 75].

На даний час не існує жодної загальноприйнятої, науково обґрунтованої та апробованої концепції вимірювання та оцінки трансакційних витрат ні на макро-, ні на мікро – ні на мезорівні.

Брендельова О.О. висловлює думку про можливості виміру трансакційних витрат за допомогою наступних методів:

- метод аналізу офіційних даних, які надають статистичні, урядові та інші установи;
- метод співставлення загальної величини трансакційних витрат пропонованої угоди «на око»;
- метод специфікації трансакційних витрат;
- метод збору даних шляхом анкетування або опитування економічних суб'єктів;
- експериментальний метод із створення уявного підприємства [1 с. 88]

Варто відмітити, що трансакційні витрати на макрорівні (рівні державному, ринковому чи для трансакційних галузей) можна виміряти вище переліченими методами, проте на мікрорівні та мезорівні це можливо лише за умов точності їх ідентифікації та чіткості визначення бухгалтерського, оперативного і управлінського обліку.

Для здійснення оцінки трансакційних витрат необхідно провести збір повноцінної інформаційної бази про подібні витрати, здійснити їх ідентифікацію, виділити із їх сукупності вимірювані та не вимірювані витрати, опрацювати сформовані дані та оцінити кінцеві результати.

Особливо складним є перший етап, що включає у себе збір інформації про трансакційні витрати ті їх ідентифікацію. Основною проблемою при цьому є визначення які саме витрати відносяться до трансакційних та виокремлення їх із сукупних витрат підприємства. Важливим є встановлення джерел отримання подібної інформації. Детальний аналіз даних бухгалтерського обліку, фінансової,

оперативної та управлінської звітності становитиме досить трудомісткий та тривалий процес. Крім цього, присутність суб'єктивізму не сприятиме його однозначності та достовірності.

Важливим моментом при оцінці трансакційних витрат є те, що сукупні трансакційні витрати складаються із таких, що піддаються виміру (ті що можна зафіксувати за допомогою облікових прийомів), та тих, які виміряти важко, зважаючи на їх неофіційну, поза облікову природу (хабарі, добровільні пожертви, вимушені подарунки і т.д.). При цьому, виникає потреба зведення даних про загальні трансакційні витрати та здійснення їх перерахунку на фінансові результати від окремих трансакцій та діяльності підприємства в цілому.

Відмітимо, що існуюча нині система бухгалтерського обліку не забезпечує потреби користувачів у інформації про розмір та динаміку трансакційних витрат. Така ситуація спонукає до пошуку способів вдосконалення та модифікації систему обліку із врахуванням концепцій інституціональної економічної теорії та вимог сучасності.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо і на тому, що прийняття рішення щодо вибору одного із варіантів відображення трансакційних витрат, повинно бути підтвержене обґрунтуванням доцільності даного процесу, а економічні вигоди від нього повинні перевищувати понесені на це витрати.

Основну роль у вирішенні проблем виміру та оцінки трансакційних витрат повинен відіграти облік - бухгалтерський, фінансовий, управлінський – у поєднанні властивих йому методів, прийомів та інструментів. Підґрунтям для успішного здійснення оцінки та вимірювання трансакційних витрат має стати чітка ідентифікація, визначення характеру та класифікація подібних витрат з врахуванням того, що переважна їх більшість є непрямими, накладними витратами. У подальшому, керуючись базовими принципами існуючої методики обліку витрат, необхідно розробити нову адаптовану схему первинного, синтетичного, аналітичного обліку трансакцій та витрат, що їх супроводжують із кінцевим відображення інформації у внутрішній та зовнішній звітності. Крім того вирішення проблеми відображення та оцінки трансакційних витрат може стати відпрацювання нових механізмів саме управлінського обліку, що включали б у себе процедури систематичного зору інформації про трансакційні витрати, їх накопичення, опрацювання, інтерпретацію та оптимізацію з врахуванням концепцій інституційної економічної теорії.

1. Бренделева Е.А. Неинституциональная экономическая теория: учеб. Пособие / Е.А. Бренделева; под. общ. ред. А.В. Сидоровича. – Москва: Дело и Сервис, 2006. – 352 с. (Серия «Ученики Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова»),
2. Власенко О.П. Емпірична оцінка трансакційних витрат сільськогосподарських підприємств: макроекономічний аспект// Аграрний інформаційний науково – виробничий журнал Агроінком – 2008. -5-6'2008. с. 120
3. Кірейцев Г.Г. Развитие бухгалтерского обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки: Монографія / Г.Г. Кірейцев. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 236 с.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України №318 від 31.12.1999 р. // Офіційний вісник України. – 2000 – №3. – с. 181.
5. Семенова Т.В. Трансакційні витрати іноземного інвестування в Україні та шляхи їх скорочення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія»/ Т.В.Семенова. – Донецьк, 2001. – 17с.
6. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета/ Э.С. Хендриксен, М.Ф.Ван.Бреда; [пер. з англ.]/ Под ред.проф. Я.В.Соколова – М.: Финансы и статистика. 1997. – 576с.
7. Чухно А.А. Институціонально-інформаційна економіка -[Електронний ресурс] Режим доступу http://pidruchniki.ws/13331222/ekonomika/transaktsiyi_transaktsiyini_vitrati: .
8. Шепеленко О.В. Трансакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики: Монографія/ О.В.Шепеленко. – Донецк: МОН України. Донецкий нац. Ун –т економіки и торговли им. М.Туган – Барановского, 2007. – 360с.
9. Шепеленко О.В.Фінансові інструменти і методи оптимізації трансакційних витрат суб'єктів господарювання: Вісник Запорізького національного університету № 4(8), 2010р.